

سلسله کتاب‌های خودآموز مهارت‌ها و فنون آموزش

۳

نظارت و ارزشیابی آموزشی

دوره ارتقاء مهارت‌های آموزشی
مربیان آموزشگاه‌های بهورزی

صندوق کودکان سازمان ملل متحد
(یونیسف)

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
معاونت سلامت

چگینی، یوسف رضا
دوره ارتقاء مهارت‌های مربیان آموزشی
آموزشگاه‌های بهورزی/تالیف و تدوین یوسف رضا
چگینی؛ با همکاری محمدرضا رهبر؛ به سفارش وزارت
بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت سلامت،
صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف)،
تهران: یونیسف (صندوق کودکان سازمان ملل متحد)،
۱۳۸۱.

ع.ج. — (سلسله کتابهای خودآموز مهارت‌ها و
فنون آموزش)

ISBN 964-6513-63-8 - ISBN 964-6513-66-2 (۳)

(ج.ع. ۴) ISBN 964-6513-67-0 - (ج.ع. ۳)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

مدرجات: ج. ۱. روانشناسی یادگیری و آموزش
-- ج. ۲. روشها و فنون تدریس -- ج. ۳. نظارت و
ارزشیابی آموزشی -- ج. ۴. تکنولوژی آموزشی.
۱. بهورزان -- ایران -- آموزش. الف. رهبر،
محمدرضا. ب. ایران. وزارت بهداشت، درمان و آموزش
پزشکی. معاونت سلامت. ج. یونیسف (Unicef) united
nations children's fund (Unicef) د. عنوان.

۶۱۰/۷

۸۴۷/۷/ف۱۹ج

۸۱-۲۹۶۰۹م

کتابخانه ملی ایران

نام مجموعه: سلسله کتاب‌های خودآموز مهارت‌ها و فنون آموزش

نام کتاب: دوره ارتقاء مهارت‌های مربیان آموزشگاه‌های بهورزی

نظارت و ارزشیابی آموزشی - (جلد سوم)

تألیف و تدوین: یوسف رضا چگینی

به سفارش وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف)

تاریخ انتشار: پاییز ۱۳۸۱

تیراژ: ۵۰۰۰

شابک: ۹۶۴-۶۵۱۳-۶۳-۸

طراحی جلد و صفحه‌آرایی: شرکت مدیا طرح گستر

لیتوگرافی: کحالی

چاپ: کیانقش

صحافی: سپیدار

کار تهیه و تدوین این کتاب با همکاری دکتر محمدرضا رهبر انجام شده است.

اجزاء، متون خودآموز دوره ارتقاء مهارت‌های آموزشی

کتاب اول روانشناسی یادگیری و آموزش (تربیتی)

۱. یادگیری، آموزش و مهارت آموزی
۲. کاربرد طبقه بندی هدف‌های آموزشی
۳. بهره‌گیری از نظریه‌های یادگیری در آموزش

کتاب دوم روش‌ها و فنون تدریس

۴. مفاهیم بنیادی تدریس
۵. مدل عمومی تدریس
۶. روش‌ها و فنون تدریس
۷. الگوهای تدریس
۸. روش‌های تدریس
۹. شیوه‌های تدریس

کتاب سوم نظارت و ارزشیابی آموزشی

۱۰. نظارت، ارزشیابی و اندازه‌گیری
۱۱. انواع ارزشیابی‌های آموزشی
۱۲. آزمون‌ها و طراحی آزمون
۱۳. طراحی جدول هدف / محتوا
۱۴. قواعد تهیه انواع آزمون‌ها

کتاب چهارم تکنولوژی آموزشی

۱۵. رهنمودهای تکنولوژی آموزشی
۱۶. نظریه سیستم‌ها در آموزش
۱۷. طراحی منظم آموزشی
۱۸. تهیه طرح درس کلی
۱۹. تهیه طرح درس روزانه
۲۰. رسانه‌های آموزشی

مفاهیم نظارت و ارزشیابی
مقایسه مفهوم اندازه‌گیری با ارزشیابی
مراحل نظارت آموزشی
انواع ارزشیابی‌های آموزشی
کاربرد انواع ارزشیابی‌ها
تهیه جدول مشخصات آزمون
انواع آزمون و نحوه تهیه آن

یکی از ویژگی‌های اصلی پویایی هر نظام برخورداری از ابزار مناسب برای توسعه است. توسعه در نگاه متخصصین امر مدیریت عبارت است از گام نهادن در افق‌های نو، بهره‌گیری از تکنولوژی مناسب و ایجاد دیدگاه‌های جدید در جهت رشد و تعالی. آموزش کارکنان شاغل در یک نظام که از آن با اصطلاح مهارت‌آموزی (Training) یاد می‌شود، یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه هر سازمان است. به عبارت دیگر هر نظام برای پاسخ دادن به نیازهای فعلی و نیز گام نهادن بر عرصه آینده نیازمند آموزش کارکنان سطوح مختلف خود است. این اصل شرط تردید ناپذیر ادامه حیات و رشد و تعالی هر سازمان است. نظام تندرستی در کشور ما نیز نه تنها از این قاعده مستثنی نیست، بلکه به دلیل تنوع خدماتی که ارائه می‌دهد و همچنین نیازهای به سرعت تغییرپذیر آن ناگزیر از فراهم آوردن عرصه‌های مختلف برای مهارت‌آموزی کارکنان خود است. متخصصین امر آموزش، مهارت‌آموزی را نوعی از یادگیری می‌دانند که به منظور تقویت مهارت‌های اجرایی در موقعیت‌های شغلی ضرورت می‌یابد.

نظام شبکه بهداشت و درمان کشور ما از بدو تاسیس تجربه‌های مختلفی در زمینه آموزش کارکنان خود به منظور انجام خدمات داشته است. در میان این تجربه‌ها، الگوی به کار گرفته شده در زمینه تربیت بهورزان یکی از موفق‌ترین شیوه‌ها در جهت تربیت نیروی انسانی با هدف ارائه خدمات مشخص و تعریف شده بوده است، در این بین نقش و جایگاه مراکز آموزش بهورزی به عنوان عرصه تربیت بهورزان از اهمیت خاص برخوردار است. اگر چه اثربخشی خدمات بهورزان و تحول چشم‌گیر شاخص‌های بهداشتی در سطوح روستا ناشی از به کارگیری همین الگوی موفق بوده است اما امروز تمامی صاحب‌نظران بر این نکته اذعان دارند که این الگو باید مداوماً مورد تحلیل و بازبینی قرار گیرد تا پاسخ‌گوی نیازهای جامعه‌ای که بهورزان به آن خدمت می‌کنند باشد. بازبینی در الگوی آموزش بهورزی می‌بایست با عنایت به دو جنبه مهم صورت گیرد. جنبه نخست ساختار این نظام و جنبه دوم کیفیت برنامه‌های جاری در آن است. به عبارت دیگر دست‌اندرکاران امر آموزش می‌بایست به دو سوال مهم پاسخ دهند. سوال نخست این است که نظام شبکه و از جمله مراکز آموزش بهورزی می‌بایست دارای چه خصائصی باشند که بتوانند در هر موقعیت زمانی پاسخ‌گوی نیازهای جاری و به سرعت تغییرپذیر نظام تندرستی باشند؟ سوال دیگر این است که چنانچه این خصائص در قالب یک ساختار مناسب تحقق یابد باید چه برنامه‌ها و با چه کیفیتی در آن جاری شود؟ بد نیست به این نکته نیز اشاره کنم که سوال نخست از آنجا در ذهن من معنی دار و پراهمیت است که سالیان زیادی از عمر خود را صرف خدمت در زمینه مدیریت آموزش در دانشگاه کرده‌ام و پرسش دوم بدان لحاظ برایم مهم و پر معنا است که همانند بسیاری از شما برادران و خواهران ارجمند سالها افتخار معلم بودن و مهارت‌آموزی در حوزه دانشگاه را داشته‌ام.

برای پاسخ به سوال نخست مناسب است نگاهی به مفهوم توسعه منابع انسانی از دیدگاه متخصصین امر آموزش داشته باشیم. توسعه منابع انسانی از دیدگاه متخصصین امر آموزش عبارت است از ایجاد یک یادگیری سازمان‌یافته که در طول یک دوره زمانی مشخص به منظور ارتقاء، مهارت‌های شغلی و موقعیت کارکنان به وقوع می‌پیوندد. با اندکی دقت در این تعریف قادر خواهیم بود سه ویژگی مهم قابلیت توسعه را در هر ساختار آموزش و از جمله مراکز آموزش بهورزی ارزیابی کنیم. ویژگی نخست سازمان‌یافتگی نظام آموزش است. مهارت‌آموزی کارکنان می‌بایست با ابزار و محتوای استاندارد و در قالب اهداف رفتاری روشن صورت گیرد. داشتن اهداف از اهمیت خاصی برخوردار است. این اهداف، ابزار مدیران، فراگیران و آموزش‌دهندگان برای هدایت آموزش است.

ویژگی دوم این تعریف، برنامه‌ریزی در یک دوره زمانی مشخص است. زمان یکی از مهم‌ترین منابع هر سازمان است. پرهیز از اتلاف وقت در امر آموزش می‌بایست به شدت مورد توجه مدیران و آموزش‌دهندگان قرار گیرد.

آخرین ویژگی لحاظ شده در این تعریف، امکان ارتقاء، مهارت‌های اجرایی و رشد افرادی است که در این دوره‌های آموزش شرکت می‌کنند. با رعایت این ویژگی انتظار می‌رود مهارت کارکنان بالاتر رفته و عهده‌دار مسئولیت‌های بیشتری شوند.

اما سوال دوم؛ چه برنامه‌ها و با چه کیفیتی باید در این بستر جاری شود؟ به طور قطع آنچه که باید در این بستر جاری شود چیزی نیست مگر محتوای آموزشی مرتبط با برنامه‌هایی که در نظام شبکه به منظور ارتقاء، سطح سلامت جامعه پیش‌بینی گردیده است. اما کیفیت این برنامه‌های آموزشی باید چگونه باشد؟ سه قرن اخیر از تاریخ بشر شاهد بهره‌گیری از فرصت‌های متعددی که علوم روانشناسی و مدیریت برای امر آموزش فراهم آورده، بوده است. امروزه استفاده وسیع از تکنیک‌های مختلف آموزش در راه انجام فعالیت‌ها از جمله آموزش علوم، صنایع، فعالیت‌های نظامی و ... موجب تحولات زیادی در عرصه جهانی گردیده است. بی‌تردید موضوعات مهمی نظیر یادگیری فعال، تغییر رفتار، راندمان آموزش، تقویت توان یادگیری، تقویت مهارت انجام و وظائف شغلی، برنامه‌ریزی آموزشی پویا، هزینه اثربخشی آموزش و بسیاری از موضوعات دیگر از جمله نکات بسیار مهم در ذهن اساتید و مربیان است.

این موضوع در سالیان اخیر مورد توجه همکاران ارجمند ما در آموزش بهورزی نیز بوده است. مرکز توسعه شبکه و ارتقاء سلامت نیز در یک سال اخیر این موضوع را در دستور کار خود قرار داده است. نکته مهم دیگری که مورد توجه همکاران من در مرکز توسعه شبکه بوده این مطلب است که با توجه به توسعه نظام شبکه در مناطق روستائی و تربیت بهورزان ضرورت دارد اقدام به طراحی برنامه‌هایی نمایم که موضوع آموزش مداوم این گروه از کارکنان را مورد توجه قرار دهد. این برنامه باید مبتنی بر یک نظام پایش و ارزشیابی به منظور نیازسنجی آموزشی و طراحی و اجرا، متعاقب تحلیل نیازها باشد.

مجموعه‌ای که پیش رو دارید، گامی در جهت برآورده شدن بخشی از این نیازهاست. جا دارد از مساعدت دفتر نمایندگی صندوق کودکان سازمان ملل متحد در ایران و مرکز توسعه شبکه و ارتقاء سلامت در تدوین این مجموعه تقدیر نمایم. توفیق همکاران ارجمند در گسترش برنامه‌ریزی آموزش نیروی انسانی و تعمیم آن به سایر رده‌های شاغل در نظام شبکه را از درگاه احدیت خواستارم.

دکتر محمد اسماعیل اکبری
معاون سلامت

آموزش به منظور انجام فعالیت‌های شغلی سابقه‌ای دیرینه در تاریخ بشر دارد. حمواری در ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد به منظور آموزش حرف مختلف مورد نیاز جامعه آموزش‌هایی را در معابد ترتیب داد. ۵ قرن قبل از میلاد، لائوتسه فیلسوف چینی یادگیری موثر را منوط به تجربه و تحقیق فراگیرنده دانست، نه گوش کردن و مشاهده به تنهایی. کنفوسیوس فیلسوف دیگر چینی برنامه یادگیری فعال را با تشکیل گروه‌های کوچک یادگیری بنا نهاد. سقراط در ۳۰۰ سال قبل از میلاد فراگیرندگان خود را با روش طرح سوال درگیر یادگیری می‌کرد. افلاطون شاگرد سقراط و معلم ارسطو روش مباحثه‌ای که استادش بنا نهاده بود را در آکادمی خود به کار بست و نام این فرایند را «دیالکتیک» گذاشت. این شیوه مبتنی بر بحث میان یک فرد کارآموز موده به عنوان مربی و یک محقق به عنوان فراگیرنده بود. از طریق چنین مباحثی بود که دانش فراگیرنده از طریق جست‌وجوی دلایل راه تعالی را طی می‌نمود.

ظهور تمدن عظیم اسلامی تحولی شگرف در امر تعلیم و تربیت ایجاد نمود. رشد و توسعه علوم مختلف در این دوره ارمغان بهره‌مندی از آموزه‌های مکتبی بود که تحقیق و تدبیر در امور را شرط اساسی پیشرفت و تعالی بشر می‌دانست. روح نقدپذیری نهفته در این مکتب انسان ساز عرصه‌های عظیم و پر محتوایی از تعلیم و تربیت در زمینه علوم را در قالب روش‌های مختلف نظیر مباحثه و مناظره بنا نهاد. هر یک از شاگردانی که در دامن پرفیض این مکتب حیات بخش تربیت شدند، معلمین بزرگی برای انتقال دانش و حکمت بودند. در سایه چنین تعلیماتی فلاسفه و دانشمندانی چون جابر بن حیان، ابونصر فارابی، ابن‌سینا، زکریای رازی و ... در عرصه تمدن بشری پا به عرصه وجود گذاشتند. فارابی فیلسوف بزرگ اسلامی در قرن دهم میلادی روش آموزش از طریق جست‌وجوی علت را طرح کرد. او بیش از صد اثر گرانبه‌ای بر جای نهاد. تأثیرات عمیقی که این فیلسوف بر رشد و تعالی آموزش داشت تا به آن حد بود که به وی لقب معلم ثانی دادند.

با گسترش مهارت‌های نوشتاری و تشکیل نخستین مدارس در قرن دهم میلادی شیوه‌های معلمان بزرگی نظیر سقراط، افلاطون و حکیمان اسلامی به فراموشی سپرده شد و جز در معدودی از موارد، شیوه‌های مبتنی بر آموزش یک طرفه رواج یافت. در این شیوه‌ها فراگیرندگان به منزله رگهای خالی در نظر گرفته شدند که معلمین می‌بایست آنها را با دانشی که داشتند پر کنند. این رویکرد که با عنوان Pedagogy نام نهاده شد (paid مشتق از لغت یونانی کودک و agogus به معنی رهبری) مبتنی بر این شیوه بود که معلمین وظیفه انتقال یک سویه اطلاعات به دانش‌آموزان را بر عهده داشتند.

پس از آن نخستین بار در اواسط قرن ۱۷ میلادی بود که متخصصین امر آموزش اقدام به پایه‌ریزی شیوه‌هایی نمودند که در آنها آموزش مبتنی بر تحریک حس فراگیرندگان بود. نخستین کتاب‌های مصور در این زمان پا به عرصه آموزش گذاشتند. پس از آن در طول سه قرن تکنولوژی آموزشی با بهره‌گیری از فرصت‌های متعددی که علوم روانشناسی و مدیریت فراهم آورده بودند تبدیل به یک رخداد اساسی در فرایند آموزش گردید. تأسیس مدارس وابسته به کارخانه‌ها به منظور آموزش حرفه‌های مختلف، گامی اساسی در انقلاب صنعتی اروپا بود. استفاده وسیع از تکنیک‌های آموزش در راه انجام فعالیت‌ها از جمله آموزش علوم، صنایع، فعالیت‌های نظامی و سایر امور در طول قرن بیستم به سرعت گسترش یافت، به طوری که امروزه اکثر سازمان‌ها اقدام به تأسیس واحدهای آموزش عملی با بهره‌گیری از تکنیک‌های مدرن، به منظور ارتقاء توان کارکنان خود می‌نمایند.

ذکر این تاریخچه نشاندهنده اهمیت آموزش و تلاشی است که بشر از دیر باز در جهت ارتقاء مهارت‌های خود از طریق استفاده از روش‌های آموزش مناسب و موثر داشته است.

مرکز توسعه شبکه و ارتقاء سلامت در راستای تلاش‌های خود به منظور ارتقاء مهارت‌های مربیان بهورزی در یک سال اخیر موضوع بهره‌گیری از شیوه‌های مناسب آموزشی را مورد توجه داشته است. تهیه این مجموعه برای پاسخ به این نیاز اساسی بوده است که کار تدوین آن بر عهده جناب آقای یوسف رضا چگینی، کارشناس ارشد و تکنولوژیست آموزشی با همکاری آقای دکتر محمدرضا رهبر کارشناس ارشد این مرکز بوده است. در زمینه ارزشیابی این مجموعه سرکار خانم‌ها دیباجی و رضایی و شمار زیادی از کارشناسان بهورزی در سراسر کشور مداخله داشته‌اند. چا دارد از مساعدت دفتر نمایندگی صندوق کودکان سازمان ملل متحد در تهیه این مجموعه تقدیر به عمل آید. سرکار خانم مشیری و جناب آقای دکتر ستایش با حمایت بی‌دریغ از این برنامه ما را در اجرای این مهم یاری کرده‌اند. شرکت مدیا طرح‌گستر کار طراحی و صفحه‌بندی این مجموعه را به عهده داشته‌اند. مرکز توسعه شبکه و وظیفه خود می‌داند از تلاش‌های تمامی این عزیزان تشکر نماید. به منظور اصلاح نواقص احتمالی و ارتقاء کیفیت این مجموعه در انتظار دریافت نظرات و پیشنهادات شما به صورت شخصی یا از طریق سازمانی که در آن کار می‌کنید در مرکز توسعه شبکه و ارتقاء سلامت هستیم.

مرکز توسعه شبکه و ارتقاء سلامت

پاییز ۱۳۸۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸	راهنمای مطالعه
۱۰	راهنمای محتوای کتاب
۱۱	فصل اول: مفهوم نظارت و ارزشیابی آموزشی
۱۲	نقش و جایگاه نظارت و ارزشیابی آموزشی
۱۲	تفاوت ارزشیابی و اندازه گیری
۱۴	مقایسه مفاهیم نظارت و ارزشیابی آموزشی
۱۶	اهمیت نظارت و ارزشیابی آموزشی چیست؟
۱۹	فصل دوم: نظارت و ارزشیابی عملکرد
۲۰	مراحل نظارت و ارزشیابی
۲۵	فصل سوم: انواع ارزشیابی های آموزشی
۲۶	چگونه از فعالیت های آموزشی ارزشیابی کنیم؟
۲۶	ارزشیابی تشخیصی، اهداف و کاربرد
۲۸	ارزشیابی تکوینی
۳۰	ارزشیابی تراکمی، اهداف و کاربرد
۳۱	جدول مشخصات آزمون
۳۷	فصل چهارم: آزمون ها و روش های تهیه آن
۳۸	روش های ارزشیابی پیشرفت تحصیلی
۳۸	انواع آزمون ها
۳۹	آزمون های شفاهی

..... فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۴۱	آزمون‌های کتبی
۴۱	آزمون‌های گسترده پاسخ
۴۲	آزمون‌های گسترده پاسخ را چگونه تهیه کنیم؟
۴۳	آزمون‌های محدود پاسخ
۴۴	سوالات آزمون‌های محدود پاسخ را چگونه طراحی کنیم؟
۴۶	آزمون‌های گزیده پاسخ (عینی)
۴۸	سوالات عینی (چند گزینه‌ای) را چگونه طرح کنیم؟

راهنمای مطالعه

چگونه از این متن خودآموز استفاده کنیم؟

برای سهولت بیشتر در کار مطالعه خود فعالیت‌های زیر را به ترتیب انجام دهید. این فعالیت‌ها به تفکیک در سه مرحله پیش از مطالعه، حین مطالعه و بعد از مطالعه تقسیم شده است که نمودار صفحه بعد، رئوس آن‌ها را نشان می‌دهد. هر مرحله هدف و منظور خاص خود را دارد. بنابراین در انجام فعالیت‌های هر مرحله، منظور و هدف آن را در نظر داشته باشید:

■ ابتدا به راهنمای مطالب کتاب مراجعه نمایید. این راهنما تمامی مطالب کتاب را در قالب یک فلوجارت (روند نما) به شما نشان می‌دهد. این نمودار تعداد بخش‌ها و فصل‌ها را مشخص می‌کند و نشان می‌دهد که محتوای این کتاب از چه عناوین و مطالب اصلی و فرعی تشکیل شده است. سپس به مطالعه اجمالی محتوای کتاب بپردازید. در این نگاه اجمالی به مطالب، شما با کلیات و عناوین بخش‌ها و فصل‌ها آشنا می‌شوید. نگران نباشید که مطالب زیادی به خاطر سپرده نمی‌شود. این نگاه اجمالی یک آمادگی ذهنی ایجاد می‌کند که تصویری کلی از تمامی محتوای کتاب را در ذهن خود داشته باشید.

■ پیش از مطالعه دقیق مطالب هر بخش، یک بار به طور خیلی سریع مطالب فصل‌ها را مرور کنید. در این مرحله به جزئیات مطالب کاری نداشته باشید. تنها تا جایی که ممکن است تلاش کنید مشخص شود که «مطالب فصل به دنبال پاسخگویی به چه سؤال یا سؤالاتی هستند؟».

■ پس از مطالعه اجمالی و تعیین حدود کلی محتوای کتاب، ابتدا «هدف کلی» هر فصل را به دقت مورد توجه قرار دهید و مطالعه فعال خود را با در نظر داشتن اهداف فصل شروع نمایید. هدف کلی هر فصل را - که در قالب عبارات کوتاهی در آغاز فصل‌ها بیان شده است - مشخص نمایید و زیر آن خط بکشید. سپس اهداف اختصاصی هر فصل را مرور نمایید و در حین مطالعه مطالب فصل، توضیحات مربوط به هر یک از اهداف را مشخص نمایید.

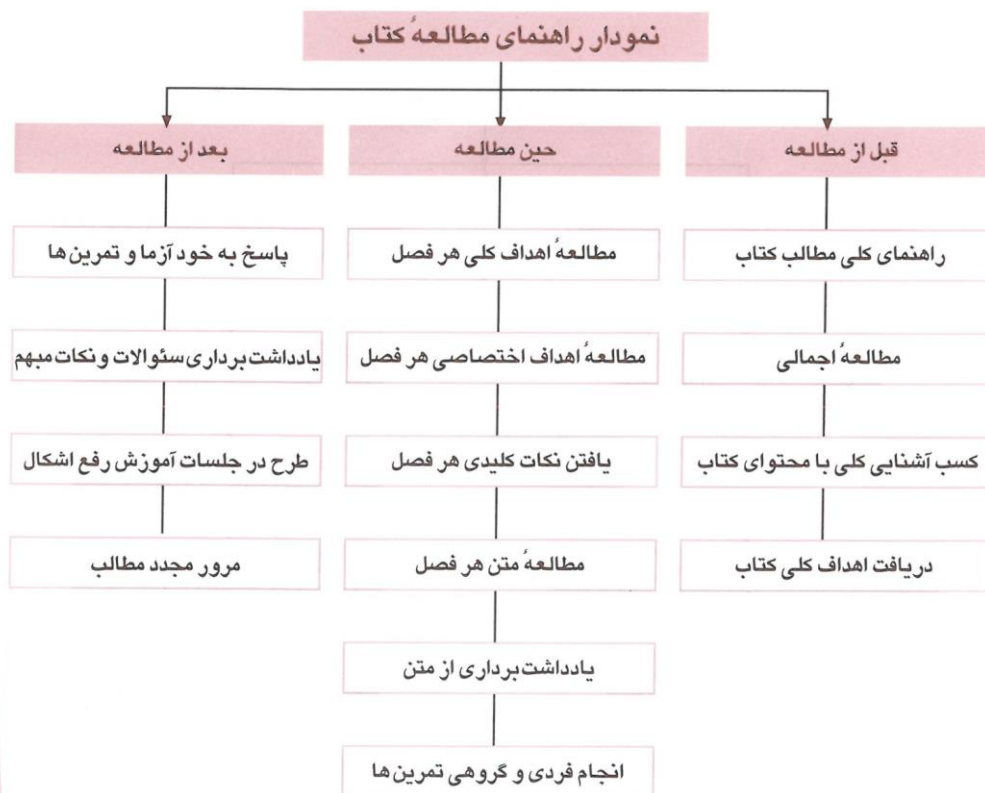
■ در حاشیه مطالب هر صفحه از کتاب قسمت‌هایی برای یادداشت برداری وجود دارد که می‌توانید با کلمات و جملات خود به نوشتن خلاصه آموخته‌های هر بحث اقدام کنید. ضمن خواندن فعال مطالب، هر جا با نکته یا سؤالی مواجه شدید، آن‌ها را یادداشت نمایید و در جلسات گروه‌های یادگیری، نکات مورد نظر را مطرح و پیرامون آن بحث و گفتگو کنید. نکاتی را که قدری مشکل‌تر به نظر می‌رسند در جلسات رفع اشکال مطرح نمایید.

■ چنانچه در یادگیری مطالب یک فصل با کمی دشواری مواجه شدید، عناوین و یا فصل‌های بعد را مطالعه کنید و مطمئن باشید که در دور بعدی مطالعه، ادراک مطالب مورد نظر آسانتر خواهد بود. همچنین در نظر داشته باشید که مطالب کلیدی هر یک از این کتاب‌ها، در قالب دو برنامه ویدئویی به تصویر کشیده شده است.

■ تنها به خواندن مطالب اکتفا نکنید. پیرامون کاربرد مطالب مطرح شده بیاندیشید. موارد استفاده‌های مختلف از اطلاعات هر یک از متون را یادداشت کنید و به راه‌هایی که می‌توانید اطلاعات خوانده شده را در زندگی شغلی و حرفه‌ای خود به کار ببرید فکر کنید.

■ در انتهای کتاب چهارم فهرست منابع و مآخذ با عنوان منابعی برای مطالعه بیشتر ارائه شده است که با مراجعه به آنها می‌توانید اطلاعات بیشتری درباره هر یک از موضوعات کسب نمایید.

نمودار زیر فعالیت‌های هر مرحله از مطالعه کتاب را به طور خلاصه نشان می‌دهد:

تمرین

اکنون می توانید با پاسخ به پرسش های زیر آموخته های خود را از مطالب این فصل ارزیابی نمایید. این پرسش ها ضمن اینکه یادآور مطالب ارائه شده است فرصت مناسبی را برای اندیشیدن به کاربرد مطالب مطرح فراهم می کند. با پاسخ های خود خلاصه ای از مطالب فصل تهیه نمایید و چنانچه در ارائه پاسخ ها با مشکلاتی مواجه بودید متن را مجدداً مرور نمایید.

۱. انواع ارزشیابی، برحسب زمان و هدف انجام آن را نام ببرید.
۲. هدف از انجام ارزشیابی تشخیصی چیست؟
۳. سه مورد از موارد کاربرد ارزشیابی تشخیصی را ذکر کنید.
۴. اهمیت انجام ارزشیابی تکوینی را در چند جمله کوتاه با کلمات و جملات خود بیان نمایید.
۵. درباره زمان انجام ارزشیابی تکوینی توضیح دهید.
۶. به نظر شما مهمترین فایده کاربرد ارزشیابی تکوینی چیست؟
۷. موارد کاربرد ارزشیابی تکوینی را مختصراً توضیح دهید.
۸. ارزشیابی تراکمی (پایانی) و نقش آن در جریان یاددهی-یادگیری را تشریح کنید.
۹. هدف از انجام ارزشیابی تراکمی چیست و وسیله انجام آن کدام است؟
۱۰. درباره جدول مشخصات آزمون و کاربرد آن توضیح دهید.
۱۱. به نظر شما مهمترین فایده استفاده از جدول مشخصات آزمون چیست؟
۱۲. پرسش «چرا ارزشیابی تشخیصی، تکوینی و تراکمی لازم است؟» را به بحث و گفتگو بگذارید و درباره آن تبادل نظر نمایید.
۱۳. به نظر شما کدامیک از انواع ارزشیابی در جریان آموزش و تدریس باید به کار برده شود؟ علت انتخاب خود را به صورت مستدل بیان نمایید.

فصل اول

مفهوم نظارت و ارزشیابی آموزشی

مفاهیم نظارت و ارزشیابی دارای معانی و تعابیر گسترده است که برداشت‌های گوناگونی را در ذهن متبادر می‌کنند. در حوزه‌های مرتبط با آموزش نیز کاربردهای متفاوتی دارد. ابتدا به منظور تعریف و تعیین دقیق‌تر آنچه که از این مفاهیم در نظر داریم، این مفاهیم معرفی خواهند شد و پس از آن به بررسی اهمیت نظارت و ارزشیابی در فعالیتهای آموزشی می‌پردازیم. به طور کلی در هر لحظه از فرایند آموزش، ارزشیابی چه به صورت رسمی و چه به شکل غیررسمی آن جریان دارد و لازمهٔ فعالیتهای هر مربی محسوب می‌شود.

بنابراین هر آموزش‌دهنده خواسته یا ناخواسته ملزم به کسب آگاهی و بینش علمی در این زمینه است و اولین گام در این راستا شناخت هرچه دقیق‌تر هر یک از این اصطلاحات است. مطالب این فصل با هدف ایجاد یک نگرش کلی نسبت به مفهوم نظارت و ارزشیابی آموزشی ارائه می‌شود.

پس از مطالعهٔ این فصل انتظار می‌رود بتوانید:

۱. منظور از نظارت و ارزشیابی آموزشی را توضیح دهید.
۲. سه دورهٔ تحول مفهومی، نظارت و ارزشیابی را به اختصار بیان نمایید.
۳. تفاوت ارزشیابی و اندازه‌گیری را به اختصار تشریح کنید.
۴. اهمیت نظارت و ارزشیابی را از نظر مربی، دانش‌آموز و اصلاح برنامهٔ درسی بیان نمایید.

نقش و جایگاه نظارت و ارزشیابی آموزشی

در متن روانشناسی یادگیری و آموزشی گفتیم که نظارت و ارزشیابی حلقه آخر فعالیت های آموزشی و تکمیل کننده انجام آموزش محسوب می شود و عمدتاً با هدف اصلاح و بهبود فرآیند آموزش صورت می گیرد. اساساً اطلاق مفهوم «آموزش» به یک فعالیت، منوط به انجام ارزشیابی است. به این ترتیب نظارت و ارزشیابی آموزشی یکی از مهمترین وظایف هر آموزش دهنده است و جزو لاینفکی از اجرای یک برنامه آموزشی تلقی می گردد. گفتیم که آموزش ترتیبی است که برای ایجاد تغییر و افزایش در آگاهی ها، گرایش ها و مهارت ها انجام می گیرد. نظارت و ارزشیابی آموزشی این مسئله را روشن می سازد که آیا تغییر ایجاد شده است؟ آیا این تغییر مطلوب است و آموخته های فراگیران با استانداردها مطابقت دارد؟ فراگیران تا چه میزان به این تغییر دست یافته اند؟ آیا نیاز به بازآموزی دارند؟ چه مهارت هایی نیاز به بازآموزی دارند؟ ... پاسخ به این پرسش ها و بسیاری پرسش های دیگر، از جمله میزان اثربخشی برنامه آموزشی و نحوه کارکرد اجزاء فرایند آموزش و تدریس در حوزه نظارت و ارزشیابی صورت می گیرد. بنابراین نظارت و ارزشیابی برخلاف تصور نظام های سنتی آموزشی هدف نیست و تنها به انجام امتحان پایانی درس خلاصه نمی شود بلکه به عنوان فرایندی است که در تمامی مراحل آموزش اعم از قبل، حین و بعد از آن جریان دارد و بایستی به طور مداوم تا تحقق کامل هدف های برنامه آموزشی صورت پذیرد.

با توجه به این نکته مهم که نتایج و اطلاعات به دست آمده از نظارت و ارزشیابی مبنای قضاوت و تصمیم گیری های آموزشی قرار می گیرد، لازم است برای مربیان آموزشی فرصت اندیشیدن، بازنگری و کسب آگاهی های بیشتر در این زمینه را فراهم نمود و راه های انجام موثر و مطلوب هر یک را مورد بررسی قرار داد.

ابتدا نگاه کوتاه و مختصری به گذشته آن می افکنیم تا ضمن این بررسی اجمالی، با برخی مفاهیم و اصطلاحات مرتبط با نظارت و ارزشیابی آشنا شویم.

مفهوم «ارزشیابی» از شروع مدون و سازمان یافته خود (قرن نوزدهم) تاکنون سه دوره تحول مفهومی را سپری نموده است. این سه دوره عبارتند از:

۱ در دوره نخست (تا ۱۹۳۰): در این دوره، ارزشیابی به عنوان اندازه گیری (Measurment) تلقی می شد و بیشتر به اندازه گیری سطح هوش و توانایی یادگیری تمرکز داشته است. این در حالی است که امروزه ارزشیابی را یک مفهوم کلی تر از اندازه گیری می دانیم که در بردارنده اندازه گیری نیز هست و بین این دو مفهوم تفاوت های زیادی قائل هستیم.

تفاوت ارزشیابی و اندازه گیری

اشاره شد که ارزشیابی جامع تر از اندازه گیری است. اندازه گیری، صرفاً یک توصیف کمی از رفتارها و توانایی های یادگیرنده است، اما ارزشیابی هم توصیفی کمی و هم کیفی از رفتار به دست می دهد. علاوه بر این ارزشیابی شامل داوری ارزشی درباره مطلوب بودن یا مطلوب نبودن صفات اندازه گیری شده نیز هست؛ در حالی که اندازه گیری نه شامل توصیف های کیفی از صفات اندازه گیری شده است و نه شامل داوری ارزشی یا قضاوت درباره آنها. بنابراین ارزشیابی بدون اندازه گیری معنا نخواهد داشت؛ زیرا بدون در دست داشتن نتایج یک اندازه گیری دقیق از رفتار و عملکرد، نمی توان ارزشیابی درستی انجام داد.

«اندازه‌گیری زیربنای اکثر فعالیت‌های ارزشیابی را تشکیل می‌دهد. بنا به تعریف اندازه‌گیری از قواعدی تشکیل می‌یابد که برای نسبت دادن اعداد به اشیا یا افراد به کار می‌رود، به گونه‌ای که صفاتی از آن اشیا یا افراد را به صورت کمیت نشان دهد*». اندازه‌گیری قد و وزن، اندازه‌گیری مقدار کلر آب مصرفی و غیره، مثال‌هایی از نسبت دادن اعداد به صفات است. در «ارزشیابی» علاوه بر اندازه‌گیری، به مقایسه اطلاعات و نتایج به دست آمده با ضوابط، استانداردها و هنجارهای معینی پرداخته می‌شود تا درباره ارزش و کیفیت اندازه‌ها قضاوت و داوری کنیم. مانند مقایسه اندازه‌گیری‌های وزن با منحنی رشد و پی بردن به نحوه رشد یک کودک. مسلماً هر قدر اندازه‌گیری دقیق‌تر باشد و اطلاعات به دست آمده منطبق با موازین علمی باشد، کار ارزشیابی نیز به همان میزان از دقت کافی برخوردار خواهد بود؛ زیرا همان‌طور که اشاره شد اندازه‌گیری پایه و اساس ارزشیابی را تشکیل می‌دهد.

در فعالیت‌های آموزشی، اندازه‌گیری عبارتست از به دست آوردن اندازه‌ها و اطلاعات مربوط به یک رفتار یا مهارت خاص؛ ولی ارزشیابی علاوه بر سنجش توانایی‌های بروز رفتار، به مقایسه آن با ضوابط و معیارهای معینی نیز می‌پردازد. بنابراین وقتی توانایی‌های دانش‌آموزان را به عنوان مثال، با یک آزمون (امتحان) اندازه می‌گیریم تا اطلاعات لازم را به دست آوریم، عمل اندازه‌گیری انجام داده‌ایم؛ اما وقتی نتایج و اطلاعات حاصل را مورد تفسیر قرار داده و آن را با معیارها و ضوابط خاص مقایسه می‌کنیم و بر آن اساس به داوری و ارزش‌گذاری می‌نشینیم عمل ارزشیابی را انجام داده‌ایم. در مجموع منظور از مقایسه دو مفهوم ارزشیابی و اندازه‌گیری این است که در دوره نخست تحول مفهوم ارزشیابی، دامنه عمل بسیار محدودی برای ارزشیابی در نظر گرفته شده است. با ذکر این توضیح که در ادامه مباحث کتاب حاضر، به اندازه‌گیری‌های مطلوب و ابزار آن یعنی «آزمون» خواهیم پرداخت و مطالب بیشتری در این زمینه ارائه خواهد شد بحث را ادامه می‌دهیم.

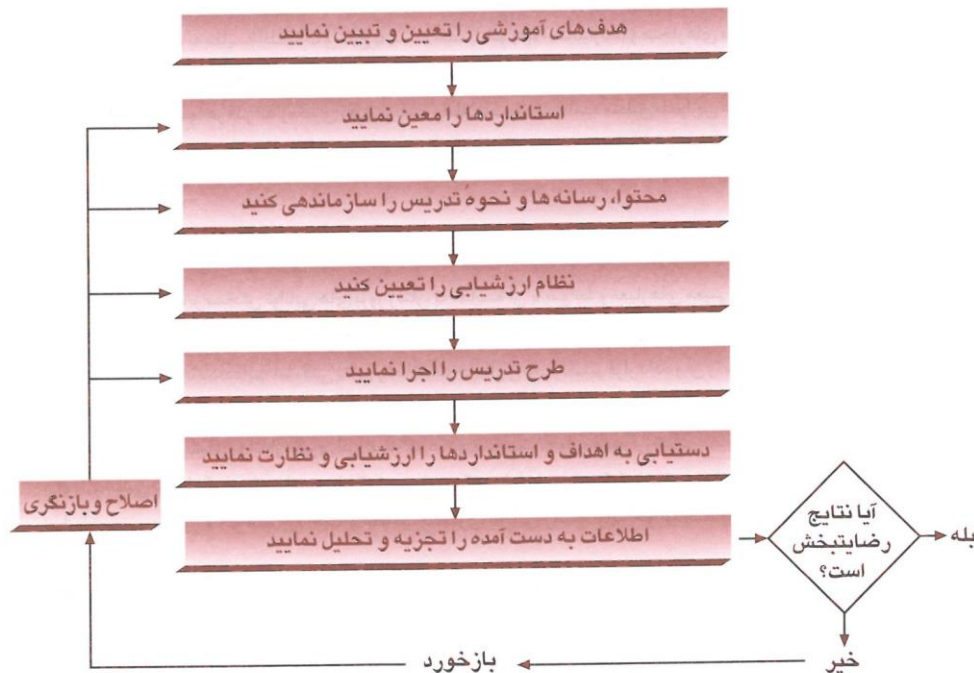
۲ مفهوم ارزشیابی در دوره دوم (تا ۱۹۶۰) گسترش بیشتری یافت. در این دوره که در واقع شروع هدف‌گذاری در فعالیت‌های آموزشی است دامنه مفهوم ارزشیابی به «هدف‌های آموزشی» نیز ارتباط پیدا کرد و کار ارزشیابی بر پایه هدف‌های دقیق آموزشی بنا نهاده شد. مهمترین دستاورد این دوره توجه به تعیین دقیق اهداف آموزشی و به تبع آن انجام ارزشیابی برای تعیین میزان موفقیت در دستیابی به این اهداف است. در این سطح انجام یک ارزشیابی که همانا برگزاری یک امتحان است کفایت می‌کرد.

۳ مفهوم و وظایف ارزشیابی در دوره سوم (از ۱۹۶۰ به بعد) توسعه بسیاری یافت. به گونه‌ای که رابطه آن با «تصمیم‌گیری» را نیز در برمی‌گرفت و بسیاری از متخصصان آموزش به الگوسازی در این زمینه پرداختند که بحث درباره آنها از مجال این کتاب خارج است. در مجموع دامنه عملکرد ارزشیابی از این به بعد شامل ارزشیابی از کلیه عناصری است که فرایند تدریس و یادگیری را در برمی‌گیرد. مفهوم ارزشیابی به تمامی اجزایی که در فرایند آموزش مؤثر هستند توسعه یافته است و نتایج ارزشیابی برای تصمیم‌گیری درباره نحوه کارکرد اجزا و ارتقاء کمی و کیفی آنها در آموزش به کار برده می‌شود.

در کتاب روش‌ها و فنون تدریس «مدل عمومی تدریس» را معرفی کردیم و دیدیم که حلقه‌های ارزشیابی و بازخورد با تمامی مراحل این الگو ارتباط داشت. این ارتباط حاکی از این است که نتایج ارزشیابی باید در فعالیت‌های هر مرحله مداخله کند و اصلاح و بهبود کل طرح تدریس، ناشی از اصلاح فعالیت‌های هر یک از مراحل است. به عبارت دیگر مشکلات فرایند یاددهی، یادگیری را باید در مراحل مختلف مدل عمومی جستجو کرد. با حصول اطمینان از اینکه کدام مرحله یا مراحل آن اشکال داشته‌اند باید به تجدیدنظر و اصلاح فعالیت‌های خود پرداخت تا در استفاده مجدد از طرح‌های تدریس با اشکالات کمتری مواجه بود. انجام این امر نیازمند «ارزشیابی» است. بنابراین آموزش و تدریس با انجام فعالیت اندازه‌گیری و اجرای یک آزمون

* سیف، علی‌اکبر (۱۳۶۵)، اندازه‌گیری و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، ص ۱۸.

(امتحان) خاتمه نمی‌پذیرد و پس از کسب اطلاع از کم و کیف آموخته‌های فراگیران در دستیابی به اهداف آموزشی، باید به بازنگری و اصلاح طراحی و اجرای آن پرداخت.

همانطور که نمودار نشان می‌دهد هدف از ارزشیابی، اصلاح و بهبود کل فرایند آموزش و تدریس است و تمامی اجزاء آن را در بر می‌گیرد.

مقایسه مفاهیم نظارت و ارزشیابی آموزشی

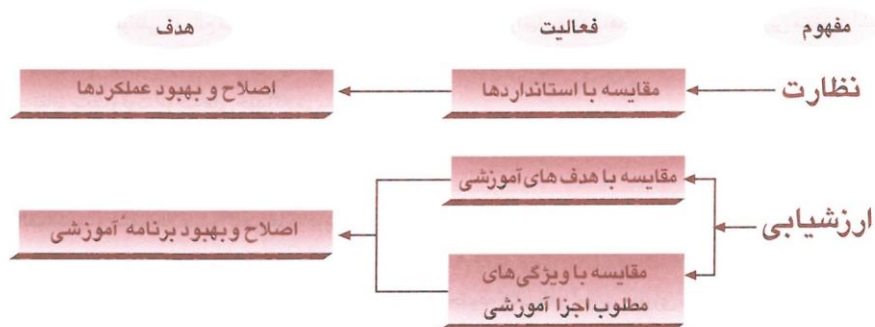
در حوزه‌های مختلف علمی به تفاوت‌هایی بین دو مفهوم نظارت و ارزشیابی اشاره شده است، این در حالی است که در حوزه‌های مرتبط با آموزش این تفاوت‌ها به میزان کمتری به چشم می‌خورد. بولا (۱۳۷۵) یکی از متخصصان مؤسسه علوم تربیتی یونسکو در این باره می‌گوید: «نظارت در بدترین حالت آن، با وظایف افراد مافوق در مواظبت و مراقبت از زیردستان خود یکسان تلقی می‌شود. در بهترین حالت آن، نظارت به عنوان فرایند تربیتی در نظر گرفته می‌شود که طی آن همکاران با تجربه‌تر، آنهایی که در مشاغل خود تازه کار به حساب می‌آیند، را راهنمایی می‌کنند و افراد قادر به فعالیت مستقل را مورد حمایت قرار می‌دهند. نظارت سنجیده و خوب، دست‌اندرکاران مختلف یک برنامه را قادر می‌سازد تا عملکرد خود را نسبت به نیازهای برنامه مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهند و در مورد شغل خود بیشتر بیاموزند و رشد کنند. در واقع تفاوت بین ارزشیابی و نظارت در حال محو شدن است. نظارت در حال یکی شدن با راهبرد ارزشیابی است.»*

* بولا، ا.ج.اس (۱۳۷۵)، ارزشیابی طرح‌ها و برنامه‌های آموزشی برای توسعه، ترجمه خدایار ابیلی ص ۱۸.

در این کتاب اعتقاد ما بر این است که نظارت آموزشی در واقع نمی‌تواند از ارزشیابی آموزشی جدا باشد و هر دو در خدمت یادگیری بهتر و تربیت بهروزان موفق‌تر قرار می‌گیرند. همچنین ارزشیابی باید به رشد افراد تحت نظارت کمک کند و به آمیزش تئوری و عمل بیانجامد. هر بازدید مبتنی بر نظارت باید به صورت فرصتی برای ارزشیابی تلقی شود. تنها تمایزی که قائل شده‌ایم این است که مفهوم نظارت بر عملکردها و مقایسه عملکرد فراگیران با «استانداردها» تاکید می‌کند. یعنی در خارج از چارچوب موقعیت‌های کلاسی دانش‌آموزان بهورزی چگونه آموخته‌های خود را به کار می‌گیرند. بنابراین در نظارت آموزشی با مقایسه «آنچه هست» با «آنچه که باید باشد» نواقص عملکردهای دانش‌آموزان تعیین می‌شود. نظر به اهمیت نظارت آموزشی به ویژه در کارآموزی و کارورزی، فصلی از کتاب حاضر به این مقوله اختصاص داده شده است.

اما مفهوم «ارزشیابی» بر دو جنبه از فرایند آموزش تاکید دارد. از جنبه اول ارزشیابی ناظر بر پیشرفت تحصیلی است. طبق تعریف «ارزشیابی پیشرفت تحصیلی عبارت است از فرایندی منظم برای تعیین و تشخیص میزان پیشرفت یادگیرندگان در رسیدن به هدف‌های آموزشی.»*

از جنبه دوم ارزشیابی متوجه نحوه طراحی و اجرای برنامه آموزشی است. این جنبه ارزشیابی بر اصلاح و بهبود برنامه درسی تاکید می‌کند.

نمودار مقایسه مفهوم نظارت و ارزشیابی آموزشی

در مجموع همان‌طور که نمودار بالا نشان می‌دهد، هدف نظارت و ارزشیابی آموزشی، اصلاح و بهبود عملکردها و برنامه آموزشی و ارتقا کیفیت فعالیت‌های آموزشی است. تنها در صورتی این امر محقق خواهد شد که ارزشیابی طی فرایندی منظم و به صورت علمی به اجرا درآید و اطلاعات لازم برای اتخاذ تصمیم‌های آموزشی گردآوری شود. سازمان بهداشت جهانی ارزشیابی را «روندی سیستماتیک و علمی برای تعیین محتوای یک اقدام یا مجموعه‌ای از فعالیت‌ها برای دستیابی به اهداف تعیین شده»** معرفی می‌کند و مؤید این نکته است که ارزشیابی باید بر طبق یک برنامه و روال منظم و مبتنی بر هدف‌های آموزشی صورت گیرد. همان‌طور که اشاره شد هدف تمامی ارزشیابی‌ها «تولید اطلاعات» برای تصمیم‌گیری‌ها و قضاوت‌های دقیق و معتبر است. بنابراین از آنجا که اطلاعات به دست آمده از ارزشیابی، مبنای داوری و قضاوت و تصمیم‌گیری‌ها قرار می‌گیرد، راهکارهای انجام مؤثر آن دارای اهمیت بسیار زیادی است.

* سیف علی اکبر (۱۳۶۵) اندازه‌گیری و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، ص ۲۰.
** هابلی، جان (۱۳۷۸)، برقراری ارتباط برای بهداشت، ترجمه سعید پارس‌نی‌ا، ص ۲۳۹.

اهمیت نظارت و ارزشیابی آموزشی چیست؟

اگرچه در بحث قبل به مواردی از اهمیت نظارت و ارزشیابی اشاره شد، در اینجا به منظور تکمیل مطالب مطرح شده اهمیت موضوع را از سه دیدگاه مورد توجه قرار داده ایم:

۱. از نظر مربیان آموزشی

برای پی بردن به اینکه کارتان را تا چه حد به صورت موفقیت آمیزی انجام داده اید به اطلاعات حاصل از ارزشیابی نیاز دارید. ارزشیابی، اشکالات و نواقص احتمالی طراحی و اجرای تدریس شامل هدف ها، محتوا، روش ها، مواد و وسایل آموزشی و عناصر دیگر را در اختیار شما می گذارد. همچنین میزان پیشرفت تحصیلی دانش آموزان و نقطه شروع آموزش های ترمیمی را تعیین می کند. مربیان آموزشی به عنوان افرادی که مستقیماً با مخاطبین برنامه های آموزشی در تماس هستند علاوه بر فعالیت تدریس، در متناسب سازی برنامه و محتوای آموزشی با ویژگی های مخاطبان نقش بسیار مهم و ارزنده ای را ایفا می کنند که انجام مؤثر آنها با اطلاعات حاصل از ارزشیابی مطلوب محقق خواهد شد.

۲. از نظر دانش آموزان

هر کسی که برای رسیدن به هدفی کوشیده باشد مسلماً می خواهد بداند که آیا به هدف خود رسیده است یا نه؟ تا چه حد به آن نزدیک شده است؟ یا عواملی که مانع نیل به هدفهای آموزشی بوده اند کدامند؟ زیرا نیل به هدف های آموزشی، اساسی ترین منظور فرایند آموزش و مهمترین انگیزه فعالیت های آموزشی است. ارزشیابی به بهبود یادگیری دانش آموزان کمک مؤثری می کند و آنان را نسبت به نقاط ضعف و قوت آموخته های خود آگاه می سازد.

به طور کلی یادگیری دو جنبه دارد:

الف) کسب و کشف اطلاعات و آگاهی ها در درون خود

ب) کسب و کشف خود در درون اطلاعات و آگاهی ها

این جنبه یادگیری اهمیت زیادی در نظام آموزش بهورزی دارد و مجموعه کتاب های آموزش بهورزی نیز بر همین مبنا تدوین و ارائه شده اند. دانش آموزان ثمره کار و فعالیت های آموزشی، خود را در نتایج ارزشیابی خواهند یافت و اهمیت ویژه ای برای اجرای مطلوب آن قائل هستند. چنانچه ارزشیابی به نحو مطلوبی انجام گیرد مستقیماً در ایجاد انگیزش یادگیری و آموخته های بعدی تاثیر به سزایی دارد.

۳. از نظر بهبود و اصلاح کلی برنامه درسی

نتایج انجام ارزشیابی مطلوب می تواند در ارتقاء کارکرد کلیه اجزاء و عناصر آموزش مفید و مؤثر باشد و به مرور زمان به تکمیل طرح های تدریس بیانجامد. تصمیم گیری برای اصلاح و بهبود برنامه منوط به اجرای ارزشیابی است. انجام منظم ارزشیابی به اصلاح مداوم برنامه درسی و بهبود و بهسازی فعالیت آموزشی می انجامد و گام مهمی در راستای بهسازی و ارتقاء کیفیت اجرای برنامه آموزشی است.

خلاصه فصل اول

مفاهیم نظارت و ارزشیابی آموزشی دارای معانی و تعابیر گسترده‌ای است و در حوزه‌های مختلف کاربردهای متفاوتی دارد. در فرایندهای آموزش و تدریس، ارزشیابی ناظر بر تحقق یا عدم تحقق هدف‌های آموزشی است و در هر لحظه از فرایند آموزش و تدریس به صورت رسمی یا غیررسمی آن جریان دارد. ارزشیابی جز لاینفک فرایند آموزش محسوب می‌شود؛ به نحوی که اطلاق مفهوم آموزش به یک فعالیت، منوط به انجام «ارزشیابی» است.

نظارت آموزشی اهمیت بسیار زیادی در حرفه‌آموزی و کارورزیها دارد. «نظارت» بر مقایسه کیفی عملکرد کارآموزان در موقعیت‌های عملی تأکید می‌کند؛ یعنی در خارج از چارچوب موقعیت‌های کلاسی، آموزش‌گیرندگان چگونه آموخته‌های خود را به کار می‌گیرند. نظارت آموزشی با مقایسه عملکردها با استانداردها صورت می‌پذیرد.

ارزشیابی آموزشی شامل ارزشیابی کلیه عناصری است که فرایند تدریس و یادگیری را در بر می‌گیرد و طبق تعریف، فرایندی منظم برای تعیین و تشخیص میزان پیشرفت یادگیرندگان در رسیدن به هدف‌های آموزشی است. با انجام نظارت و ارزشیابی مطلوب و مؤثر، اطلاعات لازم از نحوه کارکرد اجزای آموزش فراهم می‌شود و تصمیم‌گیری‌های آموزشی میسر خواهد شد.

هدف از انجام ارزشیابی، اصلاح و بهبود عملکردها و ارتقا کیفی فعالیت‌های آموزشی است. با توجه به این نکته مهم که نتایج و اطلاعات به دست آمده از نظارت و ارزشیابی مبنای قضاوت و تصمیم‌گیری قرار می‌گیرد لازم است تا فرصت کسب آگاهی بیشتر در این باره را فراهم نمود و با راهکارهای انجام مؤثر و مطلوب‌تر آن آشنا شد. در فصل‌های آینده با شرح بسط بیشتری این موضوع مهم، یعنی نظارت و ارزشیابی آموزشی مورد بحث بررسی قرار می‌گیرد.

تمرین

با پاسخ به پرسش‌های زیر آموخته‌های خود را از مطالب این فصل ارزیابی کنید. با پاسخ‌های خود خلاصه‌ای از مطالب فصل تهیه و چنانچه در ارائه پاسخ‌ها با مشکلاتی مواجه بودید متن را مجدداً مرور نمایید.

۱. مفاهیم نظارت و ارزشیابی را در چند جمله کوتاه توضیح دهید.

۲. هدف از نظارت و ارزشیابی را بنویسید.

۳. اهمیت نظارت و ارزشیابی را در چند سطر توضیح دهید. علاوه بر مواردی که در فصل به آن اشاره شد چنانچه موارد دیگری برای بیان اهمیت نظارت و ارزشیابی آموزشی در ذهن دارید بنویسید.

۴. سه دوره تحول مفهومی نظارت و ارزشیابی را مختصراً بیان نمایید.

۵. «اندازه‌گیری» را تعریف کنید و آن را با مفهوم «ارزشیابی» مقایسه کنید.

۶. ارتباط «تصمیم‌گیری» با ارزشیابی را تشریح کنید.

۷. فواید و اهمیت ارزشیابی را از نظر مربیان و دانش‌آموزان توضیح دهید.

۸. نقش ارزشیابی در بهبود و اصلاح کلی برنامه درسی را بیان نمایید.

فصل دوم

نظارت و ارزشیابی عملکرد

در فصل قبل به اجمال با مفاهیم نظارت و ارزشیابی و نقش بسیار مهم آن در فرایند آموزش آشنا شدیم. پیش از آنکه انواع ارزشیابی‌های آموزشی و کاربرد هر یک از آنها را معرفی کنیم، در این فصل به راهکارهای انجام مؤثر نظارت بر عملکردها می‌پردازیم. گفتیم که نظارت بر عملکردها تأکید دارد و شامل آن بخش از اهداف آموزشی است که بیشتر در حیطه روانی حرکتی قرار دارد. به طور کلی نظارت مستلزم تجزیه و تحلیل یک رویداد کاری، به اجزای تشکیل دهنده آن و مقایسه با استانداردهاست. حاصل این مقایسه پی بردن به نیازهای آموزشی و تأمین آموزش‌های جبرانی برای بهبود عملکردهاست.

پس از مطالعه این فصل انتظار می‌رود بتوانید:

۱. نیاز آموزشی را تعریف کنید و رابطه آن را با ارزشیابی آموزشی بیان نمایید.
۲. منظور از «جنبه علمی داشتن» فرایند نظارت و ارزشیابی را توضیح دهید.
۳. مراحل نظارت و ارزشیابی عملکردها را بیان نمایید و در چند جمله فعالیت هر مرحله را توضیح دهید.
۴. اجرا فرم نظارت و ارزشیابی را بیان نمایید.
۵. مراحل تهیه فرم‌های نظارت و ارزشیابی و کاربرد آن را توضیح دهید.

گفتیم که از مهمترین فواید نظارت و ارزشیابی پی بردن به نیازهای آموزشی فراگیران است. «نیاز آموزشی» وضعیتی است که در آن «بین آنچه هست» و «آنچه باید باشد» اختلاف وجود دارد و مقدار اختلاف بین آنها میزان نیاز آموزشی یادگیرنده را معین می کند. به عبارت دیگر:

$$\text{عملکرد واقعی} - \text{عملکرد مطلوب} = \text{نیاز آموزشی}$$

(آنچه انجام می دهد) (آنچه باید انجام دهد)

این اختلاف ممکن است در دانش، نگرش و مهارت هایی باشد که فراگیران به آنها نیاز دارند تا بتوانند کارهای خود را به نحو بهتری انجام دهند. به عنوان مثال عملکرد سرشماری بهداشتی برای شناسایی جمعیتی روستا، مستلزم انجام فعالیت هایی نظیر شماره گذاری منازل و خانوارها، درج اطلاعات سرشماری در پرونده خانوار و غیره است. چنانچه ارزشیابی ها حاکی از وجود تفاوت در انجام هر یک از خرده فعالیت ها باشد این اختلاف باید از سه جنبه دانش، نگرش و مهارت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و به شناسایی دقیق نیازهای آموزشی فراگیر بیانجامد.

به این منظور لازم است که وظایف شغلی، به مراحل متوالی و یا اجزا تشکیل دهنده آن تقسیم شود و براساس آن در صورت نیاز، به ارائه آموزش های جبرانی و رفع نواقص یادگیری اقدام نمود. مسلماً یکی از مهمترین فواید این کار، جلوگیری از ارائه آموزش در زمینه موضوعات و مهارت هایی است که فراگیران از آن برخوردار هستند.

در ادامه بحث، به مراحل مختلف انجام نظارت و ارزشیابی پرداخته می شود و راهنمایی های لازم در مورد چگونگی برآورد میزان مهارت های فراگیران ارائه خواهد شد. همچنین به صورت گام به گام، مراحل تهیه فرم هایی برای انجام نظارت و ارزشیابی آموزشی تشریح خواهد شد. لازم به ذکر است که این فرایند باید با نیازها و شرایط خاص تطبیق داده شود و نمونه فرم ارائه شده می تواند اشکال مختلفی داشته باشد.

مراحل نظارت و ارزشیابی میزان مهارت

براساس تعریف سازمان بهداشت جهانی، ارزشیابی فرایندی سیستماتیک و علمی است. جنبه علمی داشتن فرایند ارزشیابی منوط به «عینیت بخشیدن» به گردآوری اطلاعات است؛ به گونه ای که افراد مختلف به همان نتایج و اطلاعات ارزشیاب اولیه دست یابند و در همه حال، بازده فعالیت ارزشیابی یکسان باشد. به منظور انجام هر چه دقیق تر کار نظارت و ارزشیابی از عملکردها، گذر از مراحل زیر اجتناب ناپذیر است:

مرحله اول رتوس کلی فعالیت های عملکردی انجام هر یک از مهارت ها را شناسایی کنید.

در این مرحله فهرستی از عناوین تشکیل دهنده وظایف مرتبط با خدمات بهداشتی یک برنامه تهیه می شود. به عنوان مثال این عناوین می تواند شامل مواردی همچون نحوه شماره گذاری منازل و خانوار، ثبت مشخصات در پرونده خانوار، بررسی فرم های آمارهای حیاتی، بررسی جدول جمعیت، رسم چوب خط های زیج حیاتی و غیره باشد.

مرحله دوم اجزا تشکیل دهنده هر مهارت را مشخص نمایید.

در این مرحله هر یک از عناوین و رتوس کلی به اجزا تشکیل دهنده آن تفکیک می شود و خرده فعالیتها مشخص می گردد. مثلاً فعالیت شماره گذاری منازل و خانوارها شامل:

۱. مشخص کردن مسیر شماره گذاری
۲. ثبت شماره منازل و خانوارها بر روی درب منازل
۳. ثبت شماره ها بر روی پرونده خانوار

مثال فعالیت کلرزنی منبع آب توسط بهورز را به ترتیب می توان به صورت زیر مشخص نمود:

۱. اندازه گیری و ثبت ابعاد منبع
۲. محاسبه حجم منبع و میزان کلر لازم
۳. تهیه محلول کلر مادر
۴. افزودن کلر به آب منبع
۵.

مرحله سوم هر جز، یا عنصر را برحسب مهارت فعلی فراگیران در انجام آن درجه بندی کنید. در این مرحله می توان با استفاده از شاخص های عددی ۱ تا ۵ به شرح زیر به ارزیابی دقیق تر عملکردها پرداخت. این درجه بندی شامل موارد زیر است:

۱. هیچ بخشی از وظیفه را نمی تواند انجام دهد.
۲. کمتر از نیمی از وظیفه را می تواند انجام دهد.
۳. بیش از نیمی از کل وظیفه را می تواند انجام دهد.
۴. کل وظیفه را می تواند انجام دهد، لیکن طی مدت بیش از حد انتظار قادر به انجام آن است.
۵. کل وظیفه را می تواند ظرف مدت تعیین شده (مطابق استانداردهای موجود در برنامه بهداشتی) انجام دهد.

به این ترتیب میزان عملکرد فعلی فراگیر (آنچه انجام می دهد) درجه بندی شده تا براساس مقایسه آن با عملکرد مطلوب (آنچه باید انجام دهد) وضعیت افراد و انجام آنها به صورت مشخص تری ارزیابی شود و نیاز آموزشی آنان تعیین گردد.

مرحله چهارم نتایج کار را تجزیه و تحلیل کنید.

در این مرحله با مرور و بررسی وضعیت عملکرد فراگیر، وظایفی که سطح مهارت در آنها، پایین تر از حد مطلوب است مشخص می شود تا پس از تعیین این که نقایص عملکردی، مرتبط با کدامیک از حوزه های دانش، نگرش و یا عملکرد دانش آموز است برای جبران آن، برنامه ریزی های لازم صورت گیرد.

مرحله پنجم نتایج ارزشیابی را با رزم بندی نمایش دهید و امتیاز انجام هر یک از وظایف را تعیین کنید.

پس از طی مراحل قبل یعنی تعیین و تعریف دقیق وظایف، اجزا تشکیل دهنده آن و درجه بندی عملکرد فراگیران، در این مرحله نتایج کار با رزم بندی می شود تا نمره نهایی فراگیر مشخص شود. این کار ضمن ایجاد امکان مقایسه بین دانش آموزان، نسبت به کم و کیف انجام وظایف آگاهی های لازم را ارائه می کند. پایین بودن امتیاز میزان سطح مهارت به معنای آن است که بین عملکرد مورد انتظار و عملکرد جاری فاصله و اختلاف وجود دارد و بایستی از سوی مربی و فراگیران برای رفع آنها اقدامات لازم صورت گیرد.

به منظور یک جمع‌بندی کلی از مطالب ارائه شده، مراحل یاد شده در فرم زیر گردآوری و ارائه شده است. همان‌طور که اشاره شد نمونه زیر می‌تواند یکی از انواع مختلف گردآوری اطلاعات ارزشیابی تلقی شود و طبعاً می‌توان آن را به شکل‌ها و صور مختلفی ارائه نمود.

فرم نظارت، ارزشیابی عملکردها				
نام:	نام خانوادگی:	درس:	نمره	
ردیف	عنوان مهارت	اجزای مهارت	امتیازبندی مهارت	تجزیه و تحلیل مهارت (دانش، نگرش، عملکرد)
			□ ۱ □ ۲ □ ۳ □ ۴ □ ۵	بارم‌بندی
			□ ۱ □ ۲ □ ۳ □ ۴ □ ۵	
			□ ۱ □ ۲ □ ۳ □ ۴ □ ۵	
			□ ۱ □ ۲ □ ۳ □ ۴ □ ۵	

- ۱- هیچ بخشی از وظیفه را نمی‌تواند انجام دهد.
- ۲- کمتر از نیمی از وظیفه را انجام می‌دهد.
- ۳- بیش از نیمی از کل وظیفه را انجام می‌دهد.
- ۴- کل وظیفه را در مدت طولانی انجام می‌دهد.
- ۵- کل وظیفه را می‌تواند در زمان مطلوب انجام دهد.

خلاصه فصل دوم

نظارت آموزشی مستلزم تجزیه و تحلیل یک رویداد کاری به اجزای تشکیل دهنده آن و مقایسه با استانداردهاست. حاصل این مقایسه، پی بردن به نقاط ضعف و قوت فراگیران به منظور تامین آموزش های جبرانی و یا تکمیلی برای بهبود عملکرد است. تعیین نیازهای آموزشی فراگیران یکی از دستاوردهای مهم نظارت و ارزشیابی محسوب می شود. نیاز آموزشی وضعیتی است که در آن بین «آنچه هست» و «آنچه باید باشد» اختلاف وجود دارد. به عبارت دیگر:

$$\text{عملکرد واقعی} - \text{عملکرد مطلوب} = \text{نیاز آموزشی}$$

«عملکرد مطلوب» همان استانداردهای مختلف یک خدمت و «عملکرد واقعی» مشخص کننده وضعیت فعلی فراگیر در انجام وظایف شغلی است. برای تعیین عملکرد واقعی، هر یک از وظایف و فعالیت ها بایستی به اجزای تشکیل دهنده آن تفکیک شده و تعریف و تعیین شوند؛ به نحوی که توالی و ترتیب آنها انجام یک وظیفه را محقق سازند. عناوین این وظایف در فرم های ویژه ای گردآوری شده و برای تجزیه و تحلیل آماده می شوند. این فرم ها را می توان در اشکال متفاوتی تهیه کرد.

این فرم ها به هر شکل که تهیه شوند بایستی حاوی اطلاعاتی باشد که به آنها اشاره شد و در این فصل نمونه ای از این فرم ها ارائه گردید. با تمرین استفاده از این فرم ها و همچنین اصلاح و بازنگری آن، پس از انجام ارزشیابی می توان در روند بهبود و استفاده مطلوب تر از آنها قرار گرفت. در فصل بعد به انواع ارزشیابی های آموزشی و کاربرد هر یک از انواع آن در تدریس خواهیم پرداخت.

تمرین

اکنون می‌توانید با پاسخ به پرسش‌های زیر، آموخته‌های خود را از مطالب این فصل ارزیابی نمایید. پاسخ به این پرسش‌ها ضمن یادآوری مطالب ارائه شده، فرصت مناسبی برای اندیشیدن به کاربرد مطالب است. با پاسخ خود خلاصه‌ای از مطالب فصل تهیه نمایید و یادداشت‌ها، دانش و تجربیات خود را نیز بر آنها بیفزایید. چنانچه در ارائه پاسخ‌ها با مشکلاتی مواجه شدید متن را مجدداً مرور نمایید.

۱. نقش نظارت و ارزشیابی در تعیین نیازهای آموزشی فراگیران چیست؟

۲. نیاز آموزشی را تعریف کنید.

۳. منظور از عملکرد مطلوب و عملکرد واقعی چیست؟

۴. روال تجزیه و تحلیل یک رویداد کاری را شرح دهید.

۵. مراحل تهیه فرم نظارت و ارزشیابی را بیان نمایید.

۶. اجزا فرم نظارت و ارزشیابی را توضیح دهید.

۷. فواید و کاربرد فرم نظارت و ارزشیابی را ذکر کنید.

فصل سوم

انواع ارزشیابی‌های آموزشی

در ادبیات ارزشیابی، انواع متعددی از ارزشیابی ذکر شده است که قصد داریم در این فصل به بررسی آن دسته از انواع ارزشیابی که در فرایند آموزش و تدریس کاربرد دارند اشاره کنیم. این ارزشیابی‌ها با عنوان ارزشیابی پیشرفت تحصیلی شناخته می‌شوند و به منظور کسب اطلاع از چگونگی دستیابی به هدف‌های آموزشی صورت می‌گیرند. انواع ارزشیابی‌های آموزشی که در این فصل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد شامل سه نوع: ارزشیابی تشخیصی، ارزشیابی تکوینی و ارزشیابی نهایی (پایانی) است. به عبارت دیگر در فرایند آموزش و تدریس، انجام این سه نوع ارزشیابی ضرورت دارد و همان‌طور که اشاره شد به عنوان جزئی از فرایند آموزش و تدریس محسوب می‌شود.

پس از مطالعه این فصل انتظار می‌رود بتوانید:

۱. انواع ارزشیابی‌هایی که در جریان آموزش و تدریس به کار می‌روند را نام ببرید.
۲. هدف، زمان و نتیجه هر یک از انواع ارزشیابی‌ها را توضیح دهید.
۳. اهمیت انجام هر یک از انواع ارزشیابی را بیان نمایید.
۴. موارد کاربرد انواع ارزشیابی را بیان نمایید.
۵. نحوه تهیه جدول مشخصات آزمون و کاربرد آن را توضیح دهید.
۶. ضرورت انجام هر یک از انواع ارزشیابی در جریان تدریس را تجزیه و تحلیل کنید.

چگونه فعالیت‌های آموزشی را ارزشیابی کنیم؟

اشاره شد که ارزشیابی در فرایند آموزش و تدریس نباید تنها به برگزاری آزمون پایانی خلاصه شود؛ بلکه در هر مرحله، اعم از قبل، حین و بعد از تدریس باید ارزشیابی‌های مختلفی صورت گیرد. این ارزشیابی‌ها در هر مرحله، هدف و کاربرد ویژه‌ای دارند و برای انجام آنها از ابزارهای مختلفی استفاده می‌شود. ابتدا ببینیم چه ارزشیابی‌هایی در فرایند تدریس باید مورد استفاده واقع شود؟ ارزشیابی‌های آموزشی را با توجه به زمان و هدف‌های آن می‌توان به سه نوع شامل ارزشیابی تشخیصی*، ارزشیابی تکوینی** و ارزشیابی پایانی*** تقسیم کرد و آنها را به منظورهای متفاوت در زمان و مراحل مختلف آموزش به کار برد. پیش از آنکه به تشریح هر یک از آنها بپردازیم، ذکر این نکته حائز اهمیت است که به طور کلی فعالیت‌های ارزشیابی مربیان، علاوه بر سه نوع ارزشیابی یاد شده، ارزشیابی از کل فرایند تدریس را نیز دربر می‌گیرد. این ارزشیابی معمولاً براساس نتایج ارزشیابی پایانی صورت می‌گیرد و در آن به بررسی کارکرد تمامی اجزای فرایند تدریس پرداخته می‌شود. جدول زیر رئوس کلی فعالیت‌های ارزشیابی مربیان را نشان می‌دهد. این جدول، با ارائه توضیحات بیشتر، در انتهای این فصل کامل‌تر خواهد شد.

حال به بحث و بررسی پیرامون هر یک از انواع ارزشیابی می‌پردازیم و با راهکارهای انجام مؤثر آنها آشنا می‌شویم و همچنین زمان انجام و هدف هر یک از آنها را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

۱. ارزشیابی تشخیصی

در کتاب روش‌ها و فنون تدریس برای توضیح «مدل عمومی تدریس» اشاره شد که پی بردن به پیش‌دانسته‌های فراگیران و همچنین آمادگی آنها برای ارائه مطالب درس تازه، اهمیت بسیار زیادی در فرایند آموزش دارد. آموخته‌های جدید برپایه یادگیری قبلی بنا نهاده می‌شود. یادگیری جریان متوالی و به هم پیوسته است؛ به عبارت دیگر دانش آموز نخواهد توانست رفتاری را کسب نماید که بر بنیاد رفتارهای دیگری که هنوز نیاموخته است استوار شود. این پیش‌دانسته‌ها اصطلاحاً «رفتار ورودی» نامیده می‌شود. در فرایند تدریس و آموزش، یکی از انواع ارزشیابی، اختصاصاً به بررسی کم و کیف «رفتارهای ورودی» فراگیران در شروع درس تازه می‌پردازد. براین اساس لازم است قبل از تدریس هر مطلب آموزشی، معلوم شود آیا دانش‌آموزان توانایی‌ها و مهارت‌هایی که لازمه فراگیری مطالب جدید است را آموخته‌اند یا نه. به دست آوردن چنین اطلاعاتی مستلزم ارزشیابی است و این نوع ارزشیابی آموزشی «ارزشیابی تشخیصی» نامیده می‌شود. پس ارزشیابی تشخیصی، برای قضاوت درباره میزان آمادگی دانش‌آموزان به منظور شروع مرحله جدید آموزش به کار می‌رود. برای مثال مبحث «پیشگیری از بیماری‌های واگیردار شایع در سنین مدرسه» مستلزم داشتن اطلاعاتی کافی درباره علائم و نشانه‌های بیماری، نحوه و مدت جداسازی فرد بیمار و سپس راههای پیشگیری از سرایت آن به سایرین در مدرسه است. در این باره بایستی مبحث

* Diagnostic Evaluation ** Formative Evaluation *** Summative Evaluation

جدید، با انجام ارزشیابی تشخیصی نسبت به آموخته های قبلی دانش آموزان شروع شود. پس از آن، آموزش مطالب جدید انجام خواهد شد.

بنابراین فعالیت آموزشی از ارزشیابی تشخیصی آغاز می شود. انواع مختلف آزمون های ورودی که برای شروع دوره های مختلف آموزشی و نیز انتخاب افراد برای مشاغل مختلف به کار می روند نیز نمونه هایی از همین نوع ارزشیابی هستند. این ارزشیابی به منظور تعیین سطح اطلاعات و مهارت های ورودی افراد به کار برده می شود.

«ارزشیابی تشخیصی» در فرایند آموزش و تدریس دو هدف عمده دارد:

- اول،** قرار دادن دانش آموزان در موقعیت مناسبی که بتوانند یادگیری مطالب درسی را آغاز کنند؛
- دوم،** کشف علل مشکلات یادگیری آنان در راه رسیدن به هدف های آموزشی.

هدف اول ارزشیابی تشخیصی را با شرح و بسط بیشتری توضیح می دهیم:

در یک کلاس درس، هر درس برای کلیه دانش آموزان از یک نقطه فرضی به نام نقطه «الف» شروع می شود. در این کار فرض بر این است که همه دانش آموزان در شروع تدریس، از لحاظ آمادگی های علمی، روانی، ذهنی و غیره در یک سطح یا در یک مرحله آمادگی قرار دارند. با علم به وجود تفاوت در سوابق و تجربیات آموزشی فراگیران، تعیین یک نقطه شروع (مثلاً نقطه الف) برای همه ممکن است درست نباشد؛ زیرا معلومات بعضی از آنها ممکن است بالاتر از نقطه شروع یا برخی در سطوح پایین تر از نقطه الف قرار داشته باشند؛ یعنی مهارت های پیش نیاز (پیش دانسته) را به دست نیاورده باشند. مسلماً ارائه یک برنامه آموزشی همسان، برای تمامی این افراد نتایج و ثمرات مطلوبی، لااقل برای بعضی از آنان نخواهد داشت و بایستی نقطه شروع، برای عده ای از یادگیرندگان جای دیگری باشد. این نقطه شروع فعالیت آموزشی را چگونه باید تعیین نمود؟ در باره این سؤال قدری تأمل کنید و قبل از ادامه مطالعه، پاسخ مناسبی برای آن ارائه نمایید.

بله. پاسخ شما درست است. با انجام یک ارزشیابی و آن هم ارزشیابی تشخیصی، پس یکی از هدف های اصلی ارزشیابی تشخیصی این است که موقعیت هر فراگیر را نسبت به موقعیت مناسب خود در شروع تدریس مشخص کند تا دانش آموز بتواند مراحل یادگیری را گام به گام در مسیر خود طی کند. به نظر شما اهمیت این موضوع برای ارائه کنندگان خدمات (بهورزان) چیست؟

تصویر روبرو بهورزی را نشان می دهد که در حال ارائه خدمات آموزشی به گروه های هدف برنامه تنظیم خانواده است. چه توصیه هایی برای او دارید؟

انجام ارزشیابی تشخیصی به وسیله ابزارهای مختلف و از طرق مختلفی صورت می گیرد که در بحث مربوط به کاربرد ارزشیابی در تدریس به آن خواهیم پرداخت. در اینجا تنها به ذکر این نکته اکتفا می شود که با تشخیص سطح فعلی دانش و تجربیات دانش آموزان، باید به تدارک آموزش های جبرانی و یا ارائه تمرین ها و فعالیت های آموزشی مناسبی اقدام نمود. بنابراین برای تشخیص میزان اطلاعات فراگیران بایستی در هنگام طراحی تدریس (طرح درس)، برای طرح سئوالاتی با هدف انجام ارزشیابی تشخیصی برنامه ریزی های لازم صورت گیرد.

در مجموع حاصل انجام ارزشیابی تشخیصی، گردآوری اطلاعاتی در زمینه نقطه شروع تدریس و موقعیت فراگیران نسبت به هدف‌های آموزشی است. بنابراین، ارزشیابی تشخیصی در موارد زیر به کار برده می‌شود و وظایف زیر را به عهده دارد:

- الف. تشخیص فراگیرانی که توانایی‌های لازم برای ورود به بحث جدید را ندارند.
- ب. تشخیص فراگیرانی که در مطالب درسی دچار اشکال هستند.
- ج. تشخیص مشکلات و نقاط ضعف فراگیران در یادگیری.

نمودار زیر ضمن تکمیل نمودار انواع ارزشیابی‌ها (صفحه ۲۶)، جمع‌بندی مطالب مطرح شده پیرامون این نوع از ارزشیابی را نشان می‌دهد:

۲. ارزشیابی تکوینی

ارزشیابی تکوینی که از آن با عناوین دیگری مانند ارزشیابی مرحله‌ای نیز یاد شده است؛ معمولاً در حین آموزش و تدریس به کار می‌رود. همانطور که از عنوان آن پیداست، زمانی به اجرا درمی‌آید که فعالیت‌های آموزشی هنوز جریان دارد و یادگیری دانش‌آموزان در حال تکوین یا شکل‌گیری است.

معمولاً تحقق هدف‌های آموزشی یا تغییر در رفتار، به تدریج و به مرور زمان امکان‌پذیر می‌شود. به این دلیل، مربی ناگزیر است تا تحقق کامل هدف‌های آموزشی اهداف هر بخش را - که تحت عنوان هدف‌های جزئی طبقه‌بندی می‌شوند - در فاصله زمانی معینی، متناسب با توانایی‌ها و ویژگی‌های دانش‌آموزان ارزشیابی نماید. بنابراین منظور اصلی از اجرای ارزشیابی تکوینی، پی‌بردن به میزان دانش، نگرش و مهارت‌های فراگیر در قسمت‌های خاصی از درس و تعیین آن قسمت‌هایی است که دانش‌آموزان در آنها مهارت کافی نیافته‌اند.

کسب نمره در این نوع آزمون اهمیت زیادی ندارد؛ بلکه آنچه مهم است ماهیت پاسخ‌ها و طرز پاسخگویی یا توضیحات فراگیر است که باید مورد نظر قرار گیرد. به عبارت دیگر منظور این نیست که به فراگیر صرفاً نمره‌ای تعلق گیرد و به آن قانع باشیم؛ بلکه با استفاده از نتایج حاصل از این ارزشیابی، در حالی که فرایند تدریس و آموزش در حال شکل‌گیری است به یادگیری مطلوب‌تر دانش‌آموزان کمک کنیم و فرایند آموزش را به جهاتی سوق دهیم که وی به مهارت‌های لازم برسد. اگر ارزشیابی تکوینی انجام نگیرد و تنها به ارزشیابی پایانی اکتفا شود، فرصتی برای تغییر روش تدریس و انجام برنامه‌های ترمیمی پیش نمی‌آید. با این توصیفات، ارزشیابی تکوینی را بایستی از ضروریات فرایند تدریس قلمداد نمود و تلاش کرد که اساسی‌ترین و بیشترین اطلاعات در زمینه نارسایی‌های یادگیری و تدریس به دست آید و به بهترین وجه ممکن اطلاعات حاصل مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. این ارزشیابی که معمولاً به وسیله آزمون صورت می‌گیرد، نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در ارزشیابی پایانی ایفا می‌کند. استفاده از این نوع ارزشیابی در فرایند یاددهی-یادگیری حاکی از آن است که ارزشیابی باید به طور مستمر و مداوم در تمامی مراحل آموزش، به شکل رسمی آن صورت گیرد و تنها به انجام یک آزمون و آنهم آزمون پایانی (امتحان) اکتفا نشود، چرا که نتایج ارزشیابی پایانی معمولاً نقشی در اصلاح و بهبود روش‌های تدریس و فعالیت‌های حین تدریس نخواهد داشت.

موارد استفاده از ارزشیابی تکوینی

کاربرد ارزشیابی تکوینی، علاوه بر مواردی که اشاره مختصری به آنها شد در دو مقوله زیر قابل بررسی است:

الف) پیشرفت گام به گام فرایند یاددهی-یادگیری

یکی از مهمترین موارد استفاده آزمون‌های تکوینی، کمک به پیشرفت گام به گام یادگیری است. به این معنی که آموختن یک موضوع درسی به صورت مرحله‌ای صورت می‌گیرد و ارتباط و پیوستگی بین آموخته‌ها لحاظ می‌شود. با چنین تعبیری، نتایج آزمون‌های تکوینی، پاداش و انگیزه بسیار مؤثری برای تداوم یادگیری و آموختن مطالب جدید به همراه خواهد داشت. احساس موفقیت دانش‌آموزانی که به یادگیری کامل رسیده‌اند، تقویت خواهد شد و دانش‌آموزانی که موفقیت‌چندانی در فراگیری کسب نکرده‌اند با تشکیل آموزش‌های ترمیمی، موفقیت بیشتری کسب خواهند کرد و در نتیجه تشویق خواهند شد که بیشتر یاد بگیرند. خلاصه اینکه نتایج ارزشیابی تکوینی باید به دانش‌آموزان نشان دهد که پرسش‌ها را چگونه پاسخ گفته است؟ اشکالش چیست؟ جنبه‌های ضعف یادگیری‌اش کدام است؟ چه چیزی را فرا گرفته است؟ و برای اینکه بتواند مراحل بعدی را شروع کند چه چیزی را باید تمرین کند؟ مهم‌تر از همه این که چگونه در آموختن مطالب تازه می‌تواند موفقیت را تجربه کند؟ همه این قبیل پرسش‌ها و بسیاری دیگر، که مسلماً در جریان آموزش‌های خود با آن مواجه بوده‌اید، حاصل انجام ارزشیابی تکوینی است.

ب) ارائه بازخورد سریع به دانش‌آموزان

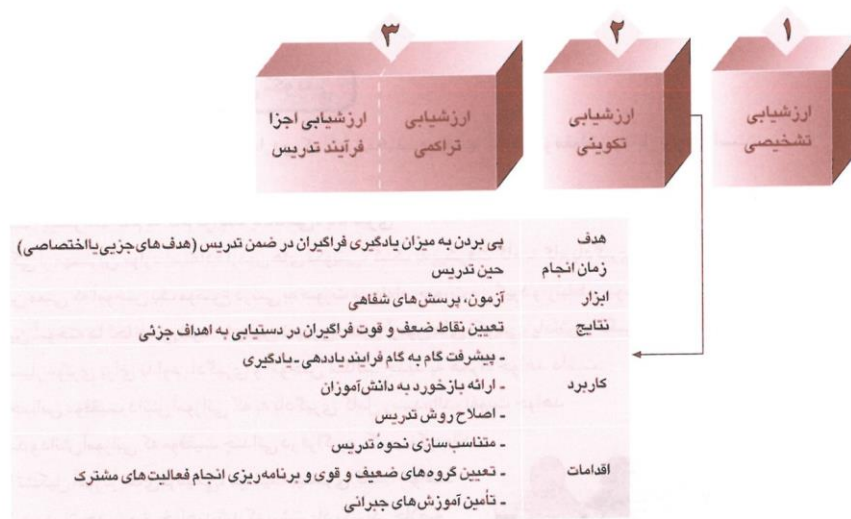
فراگیران در طول فرایند آموزش خود نیاز دارند که از کم و کیف فعالیت‌هایشان کسب اطلاع کنند. این بازخوردها تاثیر بسیار زیادی در فرایند آموزش و تداوم آموزش ایفا می‌کند. مسلماً ارائه بازخورد به فراگیران در خاتمه دوره آموزشی یا در انتهای یک درس، نمی‌تواند فرصت لازم برای اصلاح فعالیت‌های آموزشی دانش‌آموزان را در برداشته باشد. بنابراین به

واسطه انجام ارزشیابی تکوینی، ارائه بازخورد به موقع در حین انجام فعالیت ها، به نحو دقیق تری امکان پذیر خواهد بود.

ج) اصلاح روش تدریس

یکی دیگر از موارد استفاده ارزشیابی تکوینی، اصلاح روش تدریس است. روش تدریس به عنوان یکی از اجزا فرایند تدریس، نقش بسیار مؤثری در توفیق یادگیرندگان ایفا می کند. انجام ارزشیابی تکوینی فرصت مناسبی برای بررسی و کسب اطلاع از کم و کیف روش های تدریس، در حین انجام آن فراهم می کند و براساس نتایج حاصل از ارزشیابی تکوینی، می توان به متناسب سازی نحوه تدریس با ویژگی های فراگیران و ویژگی های مطالب درسی اقدام نمود.

جدول زیر ضمن تکمیل طرح اولیه انواع ارزشیابی ها (صفحه ۲۶) جمع بندی مطالب ارائه شده پیرامون ارزشیابی تکوینی را نشان می دهد:

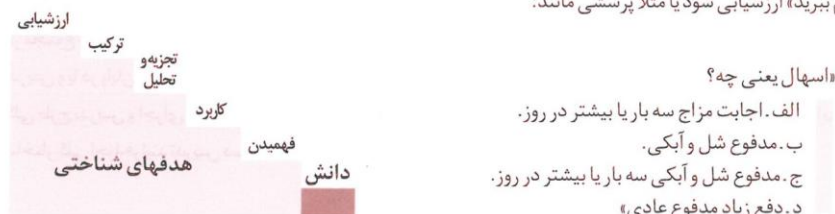
۳. ارزشیابی تراکمی

در پایان آموزش و تدریس برای اینکه ببینیم آیا تغییرات مورد نظر در رفتار یادگیرندگان ایجاد شده است یا خیر همچنین نتیجه نهایی فعالیت های خود و دانش آموز را تعیین کنیم باید ارزشیابی دیگری صورت گیرد. سومین نوع ارزشیابی، ارزشیابی تراکمی یا پایانی است که معمولاً با استفاده از «آزمون» انجام می شود. منظور اصلی از اجرای ارزشیابی پایانی، کسب اطلاع از کم و کیف نتایج مورد انتظار یا هدف های آموزشی درس است. ارزشیابی پایانی برخلاف ارزشیابی تکوینی که تحقق هدف های جزئی (اختصاصی) مطالب آموزشی را ارزیابی می کند، معمولاً ناظر بر ارزشیابی هدف های نهایی آموزش است. بنابراین ارتباط بسیار نزدیکی بین هدف های آموزشی و ارزشیابی پایانی وجود دارد؛ به نحوی که از هر هدف آموزشی معمولاً می توان چندین سؤال از سؤالات آزمون ارزشیابی پایانی را استخراج نمود.

از آنجا که در طول زندگی‌مان به دفعات در ارزشیابی پایانی شرکت داشته‌ایم، چه به عنوان محصل در دوره‌های مختلف تحصیلی و چه به عنوان مربی کم و بیش با این نوع ارزشیابی آشنا هستیم و احتمالاً آزمون‌های بسیاری ر‌ا تهیه و اجرا کرده‌ایم. شاید ساخت، اجرا و تفسیر این آزمون‌ها به نظرمان کار ساده‌ای بیاید؛ اما در واقع چنین نیست و انجام دقیق و معتبر آن، ظرایف و پیچیدگی‌های خاصی دارد. در کتاب حاضر دلایل زیادی برای بیان اهمیت ارزشیابی پایانی برشمرده شده است؛ از جمله اینکه این قبیل آزمون‌ها سرنوشت تحصیلی و آتیۀ آموزشی افراد مختلف را رقم می‌زند و ثمرات و نتایج فعالیت‌های آموزشی طی یک دوره را نشان می‌دهند. در فصل‌های بعد دربارهٔ تهیهٔ آزمون‌ها، انواع آن و نحوهٔ آزمون‌سازی مباحث بیشتری ارائه خواهد شد. در اینجا تنها به ذکر مختصر، دربارهٔ «آزمون» اکتفا می‌شود.

همانطور که برای اندازه گیری و ارزشیابی ویژگی‌هایی مانند قد، وزن، شنوایی، بینایی و... احتیاج به ابزارهایی داریم، برای اندازه گیری و ارزشیابی میزان یادگیری و آموخته‌های یادگیرندگان نیز ابزاری به نام «آزمون» وجود دارد. البته آزمون، تنها ابزار اندازه گیری یادگیری دانش آموزان نیست و از طرق دیگری نیز مانند مشاهده، مصاحبه و پرسش‌نامه می‌توان به میزان دستیابی فراگیران به هدف‌های آموزشی پی برد. اما آزمون، متداول‌ترین شکل اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی محسوب می‌شود. «آزمون» مانند سایر ابزارهای اندازه گیری، نیاز به دقت و قابلیت اعتماد دارد. به عبارت دیگر آزمون باید دقیقاً میزان دستیابی یادگیرندگان به اهداف آموزشی را معین کند.

در طبقه‌بندی هدف‌های آموزشی گفتیم که هر هدف آموزشی در یکی از سطوح یادگیری قرار دارد. سؤالات آزمون و ارزشیابی پایانی نیز باید با توجه به همان سطح مطرح شود. برای مثال این هدف شناختی یعنی «دانش آموز بتواند اجزاء خدمات بهداشتی درمانی اولیه را نام ببرد» که در سطح دانش قرار دارد باید با پرسشی مانند «هفت مورد از اجزاء خدمات بهداشتی درمانی اولیه را نام ببرید» ارزشیابی شود یا مثلاً پرسشی مانند:

پرسشی است که برای ارزشیابی هدف شناختی «سطح دانش» مطرح شده است.

به منظور انجام مؤثر و دقیق تر ارزیابی پایانی، راهکارهای عملی زیادی وجود دارد که با توجه به اهمیت موضوع به ارائه یکی از این راهکارها پرداخته می‌شود و آن استفاده از جدول مشخصات آزمون است.

جدول مشخصات آزمون

گفتیم که ارزشیابی پایانی به وسیلهٔ آزمون صورت می‌گیرد و ناظر بر دستیابی به اهداف آموزشی است. برای تطابق بیشتر هدف‌های آموزشی و آزمون نهایی، از سوی متخصصان ارزشیابی آموزشی جدولی موسوم به «جدول مشخصات آزمون» یا جدول هدف / محتوا پیشنهاد شده است که در ادامه بحث به معرفی آن می‌پردازیم. مبنای نظری این جدول آن است که بهترین آزمون برای یک درس، آزمونی خواهد بود که تمامی مطالب درسی و کلیه هدف‌های آموزشی آن درس را شامل باشد. به عبارت دیگر یک آزمون نهایی، زمانی آزمونی دقیق و معتبر خواهد بود که سؤالات آن حاوی نمونه‌درستی از هدف‌ها و محتوای درس باشد. جدول مشخصات

آزمون (جدول زیر) از دو بعد تشکیل یافته است: بعد محتوا و بعد هدف. بعد محتوا نشان دهندهٔ رئوس مطالب و جزئیات موضوع درسی است که می‌خواهیم برای آن آزمون تهیه نماییم. بعد هدف، هدف‌های آموزشی را نشان می‌دهد و حاوی اطلاعات دیگری از جمله، سطح هر هدف، بر اساس طبقه‌بندی هدف‌های آموزشی است.

بعد از تکمیل بعد محتوا و بعد هدف، باید تعیین شود که سؤالات آزمون به چه صورتی در میان هدف‌ها و عنوان‌های درس توزیع شده است. یعنی چه تعداد از سؤالات که به هر یک از موضوع‌های درس و هر دسته از هدف‌ها اختصاص یافته است. این تعداد را می‌توان، به صورت تعداد واقعی سؤالات یا به صورت درصد در خانه‌های جدول وارد نمود.

علاوه بر این بارم یا نمره‌ای که به هر سؤال اختصاص یافته است را می‌توان در جدول وارد نمود. جدول زیر نمونه‌ای از یک جدول مشخصات آزمون را نشان می‌دهد. محتوای این جدول، از کتاب مبانی بهداشت و کار در روستا انتخاب و ارائه شده و مشتمل بر فصل‌های ۱، ۲ و ۳ کتاب یادشده است.

آزمون‌هایی که بر اساس جدول زیر تهیه می‌شوند در بردارندهٔ تمامی مطالب و اهداف آموزشی در سطوح مختلف آن است. بنابراین سؤالات آزمون تنها به یک سطح و یک عنوان منحصر نمی‌شوند و توزیع آن بایستی در بردارندهٔ تمامی مطالب درس باشد. دربارهٔ نحوهٔ تهیهٔ آزمون‌ها و تهیهٔ سؤالات آزمون در فصل بعد، مباحث مشروحی ارائه می‌شود. در اینجا تنها به ذکر نکاتی در تعیین تعداد و درصد سؤالات باید در نظر گرفته شود اکتفا شده است. این نکات شامل دو موضوع است:

۱- توجه به اهمیت مطلب درسی و هدف‌های آن.

۲- مدت زمانی که صرف آموزش آن مطلب و هدف‌های آن شده است.

در مجموع به عنوان نتیجه‌گیری از مطالب مطرح شده دربارهٔ ارزشیابی تراکمی (پایانی) باید گفت که چون این ارزشیابی در پایان تدریس و یا در پایان دورهٔ آموزشی صورت می‌گیرد، نتایج و اطلاعات آن را نمی‌توان در جریان تدریس به کار برد؛ اما برای اصلاح کلی طرح تدریس و اجرای بعدی طرح‌ها، می‌تواند به خوبی مورد استفاده واقع شود و به مرور زمان با اعمال نتایج آن، به اصلاح ساختار کلی اجزاء فرایند تدریس دست یافت.

جدول مشخصات آزمون درس مبانی بهداشت و کار در روستا

تعداد سؤال ۴۰	صفحات: ۱۹۱ کتاب: مبانی بهداشت و کار در روستا		عنوان: خدمات بهداشتی و نظام شبکه هدف کلی: آشنایی با خدمات بهداشتی و نظام شبکه	
	سطح بندی خدمات	نظام شبکه بهداشتی درمانی	برنامه‌ها و خدمات بهداشتی	بعد محتوا بعد هدف
۱۱	۴	۴	۳ سؤال	دانش
۲۸ درصد	۸ درصد	۸ درصد	۸ درصد کل سؤال‌ها	
۱۲	۵	۴	۳	فهمیدن
۳۰ درصد	۱۲ درصد	۱۰ درصد	۸ درصد	
۹	۴	۳	۲	کاربرد
۲۳ درصد	۱۰ درصد	۸ درصد	۵ درصد	
۵	۲	۲	۱	تجزیه و تحلیل
۱۲ درصد	۵ درصد	۵ درصد	۲ درصد	
۳	۲	۱	—	ترکیب
۷ درصد	۵ درصد	۲ درصد	—	ارزشیابی
۴۰	۱۷	۱۳	۹	تعداد کل سؤالات
۱۰۰ درصد	۴۲ درصد	۳۵ درصد	۲۳ درصد	

جدول زیر ضمن تکمیل طرح اولیه انواع ارزشیابی ها (صفحه ۲۶) جمع بندی مطالب ارائه شده پیرامون ارزشیابی تراکمی (پایانی) را نشان می دهد.

در فصل بعد درباره نحوه تهیه آزمون و انجام ارزشیابی، مطالب بیشتری ارائه خواهد شد و کاربرد مطلوب تر آنها را مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

خلاصه فصل سوم

ارزشیابی در فرایند آموزش و تدریس، تنها به برگزاری آزمون پایانی خلاصه نمی‌شود؛ بلکه در هر مرحله از تدریس اعم از قبل، حین و بعد از تدریس نیز، ارزشیابی‌های مختلفی صورت می‌گیرد. ارزشیابی‌هایی که در فرایند تدریس کاربرد دارند با توجه به زمان و هدف‌های ارزشیابی به سه نوع، ارزشیابی تشخیصی، ارزشیابی تکوینی و ارزشیابی تراکمی (پایانی) تقسیم‌بندی شده‌اند. ارزشیابی تشخیصی برای پی بردن به پیش‌دانش‌های فراگیران (رفتار ورودی) و تعیین میزان آمادگی آنها برای ارائه مطالب درس تازه به کار می‌رود. در نتیجه انجام این ارزشیابی، جایگزینی دانش آموز در شروع آموزش و تدریس به نحو مناسبی صورت می‌گیرد. زمان انجام این ارزشیابی معمولاً پیش از شروع تدریس درس جدید است.

ارزشیابی تکوینی، همان‌طور که از عنوان آن برمی‌آید در جریان تکوین و شکل‌گیری یادگیری دانش‌آموزان انجام می‌شود و هدف آن، تعیین میزان موفقیت فراگیران در دستیابی به اهداف جزئی (اختصاصی) است. انجام این نوع ارزشیابی به پیشرفت گام به گام یاددهی، یادگیری دانش‌آموزان کمک بسیار مؤثری می‌کند و نتایج آن می‌تواند به ارائه بازخورد به موقع - در جریان تدریس - بیانجامد. انجام ارزشیابی تکوینی به شما و دانش‌آموز نشان می‌دهد که اشکال یا اشکالات آموخته‌های آنان چیست، چه چیزی را فراموش کرده است، چه چیزی را باید تمرین و یا تکرار کند، پرسش‌ها را چگونه پاسخ گفته است و... اما به طور یقین مهمترین هدف ارزشیابی تکوینی، اصلاح روش تدریس و کنترل نحوه کارکرد اجزاء آن در حین اجرا است.

نوع دیگر ارزشیابی، ارزشیابی تراکمی (پایانی) است که برای بررسی آموخته‌های متراکم یادگیرندگان در پایان تدریس و یا پایان دوره تدریس یک درس انجام می‌گیرد و منظور از آن تعیین میزان دستیابی به هدف‌های آموزشی است. این نوع ارزشیابی معمولاً با استفاده از آزمون صورت می‌گیرد که بایستی به صورت دقیق و معتبر به ارزیابی میزان آموخته‌های فراگیران بپردازد. از آنجا که این ارزشیابی ناظر به هدف‌های آموزشی است آزمون‌ها باید به نحوی دربردارنده تمامی هدف‌های آموزشی و تمامی محتوای درس باشد. به این منظور از سوی متخصصان امر آموزش جدولی موسوم به جدول مشخصات آزمون (هدف / محتوا) پیشنهاد شده است که می‌تواند نحوه توزیع سؤالات آزمون در بین هدف‌ها و مطالب درس را نشان دهد. در فصل بعد آزمون، انواع و نحوه طراحی آنها مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.